

Дідич Тарас Олегович

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Правоутворення як особливе процесуальне явище: питання теорії

Правоутвоення є явищем складним та багатоаспектним. Такі характеристики правотворвурення обумовлені його місцем в системі явищ правової дійсності, в системі понятійно-категоріального апарату юридичної науки та в системі засобів правового впливу на суспільні відносини. В залежності від того, як ми розуміємо явище правоутворення, від того буде залежати розуміння його сутності, змісту, процесу реалізації та функціонального призначення. В юридичній літературі правоутворення належить до тих об'єктів наукового пізнання, що має доволі високий ступінь наукової дослідженності, однак результати такої наукової роботи мають досить різноаспектний характер, характеризують ті або інші питання правоутворення неоднозначно. В наукових працях таких вчених як С. С. Алексєєв, С. В. Бошно, Н. М. Оніщенко, А. С. Піголкін, С. В. Поленіна, С. С. Степанян, Ю. О. Тихомиров, О. І. Ющик та інших, явище правоутворення розкривається в контексті особливого правового феномену, що відображає механізм створення права, його розвитку і вдосконалення. Однак, переважна більшість праць вказаних вчених розглядає проблематику правоутворення епізодично, зосереджуючи увагу на окремих особливостях вказаного явища, розкриваючи його в контексті наукового дослідження інших правових явищ, що мають суміжний характер з правоутворенням (правотворчість, законотворчість, нормопроектувння тощо). Недоліки такого стану наукової розробки явища правоутворення ще більш актуалізуються в аспекті сучасних тенденцій тяжіння юридичних історико-теоретичних досліджень до широких підходів до розуміння права як багатоаспектного явища, що в свою чергу визначає різноаспектність і механізму його утворення. На наше переконання, сьогодні в юридичній науці стан наукового дослідження правоутворення можливо охарактеризувати як такий, що:

- розкриває теоретико-правові аспекти правоутворення епізодично, акцентуючи увагу на окремих властивостях досліджуваного явища;

© Дідич Т.О.

- не надає відповіді на питання динаміки розвитку правоутворення та закономірностей його функціонування як явища правової реальності та як об'єкту наукового дослідження;
- має застарілий характер і не відповідає поточним потребам наукової характеристики правоутворення як явища, що забезпечує формування,зміну та скасування норм права;
- має міждисциплінарний характер наукового дослідження, оскільки науковий доробок проблем правоутворення представлений роботами теоретиків права і представниками галузевих юридичних наук;
- характеризується відсутністю цілісних наукових робіт, які стосувалися б теоретико-правових питань правоутворення.

З огляду на це, сьогодні в науковому плані значно актуалізується потреба вивчення правоутворення як явища теоретико-правового плану, результати якого надали б змогу створити відповідний методологічний фундамент для подальшої наукової роботи з вивчення різноманітних аспектів правоутворення на рівні галузевих юридичних наук. Тому вважаємо за доцільне провести наукове дослідження правоутворення в контексті його багатоаспектного розуміння, відповідно підготувати цикл наукових праць, першу з яких можемо присвятити питанню правоуворення як особливого процесуального явища. В цій науковій роботі в якості завдання слід визначити узагальнення і аналіз стану наукового дослідження питань правоутворення, на підставі чого встановити особливості сутності і змісту правоутворення в системі процесуальних юридичних явищ.

В юридичній літературі проблематика процесуальності правоутворення як окремого самостійного аспекту досліджуваного явища розкривається доволі епізодично. На переконання Л. Шестопалової, в основу розуміння правоутворення, в тому числі і як процесуального явища, вкладається відповідна «основа (підґрунтя)», до якої відноситься:

- концепція спільності та відмінності права і закону, при чому право може існувати і поза своєю інституційною формою (законодавством) як справедливий масштаб (міра) свободи (рівності та справедливості), що відображується в правових принципах, суб'єктивних правах, конкретних правовідносинах тощо);
- теорії правової держави і громадянського суспільства, де громадянське суспільство має домінантне значення - спільність рівних, вільних і незалежних осіб, які є громадянами держави;
- принцип поділу влади (розподіл правових форм діяльності держави або форм здійснення державної влади стосовно формування і забезпечення реалізації права між органами держави та за участю громадянського суспільства).

© Дідич Т.О.

В результаті вчена приходить до висновку, що правоутворення виявляється в діяльності відповідних інституцій (тобто має процесуальний характер утворення), шляхом виокремлення структури і змісту державного правоутворення, до яких відносяться:

- представницькі органи, які формують за своїм розсудом правила поведінки у формі законів, що регламентують найважливіші аспекти всіх видів суспільних відносин;
- виконавчі органи, які самостійно утворюють норми права в основному у сфері відомчої діяльності;
- судова влада, яка забезпечує утворення права шляхом переходу від конкретних актів до загальних настанов (розв'язання конкретних правових ситуацій на основі відповідної норми права, а якщо такої немає, - в порядку судового прецеденту).

Враховуючи особливості діяльності вказаних інституцій щодо утворення права, вчена наголошує на можливості виокремлення етапів правоутворення, що відображає її процесуальний характер. До таких етапів вчена відносить:

1) формування нових суспільних відносин та їх стихійне саморегулювання на основі існуючих соціальних норм і правосвідомості учасників цих відносин на підставі:
   - соціальної норми (звичаї, мораль, корпоративні норми), що, з точки зору їх учасників, найефективніше врегульовують ці відносини;
   - уявлення учасників відносин про доцільне і справедливе їх врегулювання;
2) узагальнення державою існуючої практики саморегулювання цих відносин, їх коригування і доповнення або формулювання нових правил поведінки та їх відображення у нормативно-правових актах (законах, постановах тощо);
3) втілення закріплених у нормативно-правових актах упорядкованих, стабільних і захищених державою правил поведінки в конкретні суспільні відносини.

В результаті такої процесуальної діяльності щодо утворення права, вчена виокремлює додатково і рівні правоутворення, закладаючи в основу такого виокремлення ідею змісту вираження утворюваного права, серед яких виокремлює:

а) гносеологічний (пізнавальний) рівень, що відображає процес виникнення і становлення права у формі правосвідомості;

б) матеріальний, відповідно до якого право формується у вигляді конкретних правовідносин (правового зв’язку суб'єктивних прав і обов'язків), що зі сфери можливого перетворюються на реальність шляхом правомірної поведінки;

в) інституціональний рівень, згідно з яким право існує як система правових норм [1, с. 118-120].

В даному випадку можемо зазначити про те, що вчена окремо не називає процесуальність правоутворення, проте надана характеристика діяльнісного характеру відповідних інституцій щодо утворення права, а також виокремленні і охарактеризовані вченою етапи й рівні правоутворення свідчать про те, що правоутворення є особливим процесуальним явищем.

В. С. Нерсесянц акцентує увагу на проблематиці формування права та пов'язує його із особливою процедурою формалізації права. Вчений наголошує на тому, що «правоутворення являє собою процедуру фактичного (об'єктивного та реального) складання та визнання тих або інших суспільних відносин та взаємозв'язків людей і їх об'єднань в якості «нормальних» та «правильних» (з точки зору пануючих в цьому суспільстві матеріальних життєвих відносин та відповідних їм ідей, цінностей тощо). В той же час це є і особливим процесом соціально-історичного формування загальних критеріїв, правил, масштабів, моделей, зразків та стандартів цієї «нормальності» та «правильності», в кінцевому рахунку їх кристалізація у відповідні норми поведінки, дії та взаємовідносини людей» [2]. У зв'язку з цим вченим справедливо наголошується на тому, що саме процедурні засади формування права забезпечують його утворення як таке, та забезпечує «правильність» і «нормальність» правового регулювання. На нашу думку, саме процедура правоутворення є основою відображення у змісті правових норм тих потреб суспільства, що забезпечуватимуть його розвиток і соціальну справедливість.

Проблема розуміння правотувренння не є новою. В радянській юридичній науці вчені вже піднімали питання процесуальності правоутворення. Р. О. Халфіна, аналізуючи погляди вчених, в яких обґрунтовані ідеї доцільності широкого розуміння правотворчості, що ототожнюють правотворчість та правоутворення, вважають, що вказане поняття має охопити більш ширше коло процесів, котрі передують прийняттю рішення про підготовку проекту нормативного акта. Саме ці процеси мають відобразити об'єктивні потреби у правовому регулюванні тих або інших суспільних відносин, визначити характер та націленість відповідного правового регулювання [3, с. 7]. В свою чергу прихильники вузького розуміння правотворчості, що визначають під нею особливий державно-владний процес щодо прийняття, зміни або скасування нормативно-правових актів, не заперечують той факт, що правотворчості передує організаційно-правова форма діяльності держави і організаційно неоформлений соціальний процес становлення правових поглядів. Ці процеси найтіснішим чином взаємодіють і впливають один на одного. Але взаємодія двох різних явищ не може бути підставою для змішування наукових понять правотворчості та процесів, що їй передують [4, с. 36]. Проте, слід вказати на те, що і

такий підхід в юридичній науці пов’язує правотворчість з такою характеристикою як процесуальність.

Характеризуючи поняття «соціальний механізм правотворчості», вченими наголошується на тому, що під ним прийнято розуміти сукупність явищ і процесів, які здійснюють опосередковуючи вплив на правотворчу діяльність і, в кінцевому рахунку на зміст правових норм [5, с. 47]. Іншими словами, соціальний механізм правотворчості становить взаємодія соціальних факторів між собою, їх взаємне опосередкування, а також їх кінцевий результативний вплив на процес прийняття правотворчого рішення. Але такий підхід показує лише формальну сторону соціального механізму правотворчості. Сутність же цього поняття в тому, що воно відображає узгодженість взаємодії різних факторів правотворчості і відповідність вектора їх спрямованості (соціальної обумовленості правотворчості) соціальним цілям правового регулювання, в результаті чого забезпечується прийняття ефективного правотворчого рішення. Соціальні фактори правотворчості включають явища не лише суто соціального, але і природного характеру, що детермінують зміст правотворчого рішення. У правовій системі соціальні фактори правотворчості - це зв'язки, що зумовлюють цілісність правової системи та її ефективність. Від правильного їх виявлення та обліку, як окремо, так і у взаємодії один з одним, залежить злагодженість функціонування правової системи [6, с. 160]. Відповідно їх врахування залежать від особливого процесу виявлення, аналізу, формулювання відповідних правотворчих висновків, прийняття рішення про розробку правотворчого акту та безпосереднього здійснення правотворчої діяльності.

Правоутворення як особливе процесуальне явище в юридичній літературі вченими характеризується в контексті його розуміння як особливого процесу, через який здійснюється трансформація соціальних факторів у юридичні норми [7, с. 3]; як специфічної технології, змістом якої є сукупність суспільних відносин, що націлена на вирішення певних завдань щодо забезпечення правотворчості, вивчення суспільних відносин, прийняття рішення про розробку проекту нормативно-правового акту, проведення його розгляду, затвердження і введення в дію тощо [8, с. 73]; як форми взаємодії об’єктивних і суб’єктивних факторів суспільного розвитку, які обумовлені загальнокласовими (загальнонародними) інтересами, в процесі якої відбувається формування правосвідомості і волі пануючого класу через правотворче волевиявлення уповноважених державою суб’єктів та подальша об’єктивація вказаного правотворчого волевиявлення у вигляді нормативно-правового акту [9, с. 28-29]; як процес формування державного волевиявлення [10, с. 309] тощо. Л. Л. Богачова, визначаючи межі процесу правоутворення, звертає увагу на той факт, що правоутворення являє собою певний “специфічний процес формування юридичних

норм", що починається з моменту визнання державою певних суспільних відносин та завершується формальним закріпленням і захистом юридичних приписів [11, с. 320].

Вказані вище джерела однозначно обґрунтовують ідею про те, що правоутворення є певним специфічним процесом розумової діяльності людини, що має соціальну природу і покликаний здійснити формування права. Як не дивно, визнаючи важливість та соціальне значення правоутворення, енциклопедичні юридичні джерела не містять визначень поняття "правоутворення", однак вміщують окремі згадки про його складний соціальний характер, що включає в себе підготовчий процес формування права і етап правотворчості [12, с. 763] або відзначається соціальне призначення правоутворення, яке полягає у встановленні еталонів й стандартів поведінки, що відповідає інтересам суспільства і держави [13, с. 51]. Однак, у Міжнародній поліцейській енциклопедії А. Олійник виділяє та надає визначення поняттю "правотворення", що розуміється у двох значеннях:

1) як процес закріплення правил поведінки людей, що склалися у суспільстві, які перекладаються мовою нормативів, приписів та існують у вигляді певної юридичної форми;

2) як процес творення окремих юридичних законів (правотворчість) [14, с. 806]. Тобто знову ж таки звертається увага на процесуальність правоутворення.

Досліджуючи проблематику сутності правоутворення, В. В. Лазарев справедливо зазначає, що правоутворення ("генезис права") має своїм матеріальним джерелом суспільні відносини та залежить від характеру правоутворюючого процесу, який має об'єктивний та суб'єктивний зміст. Об'єктивний зміст правоутворення (той, що не залежить від суб'єктів та формується рівнем розвитку суспільства) є домінуючим у державах, де пануючим джерелом права є нормативно-правовий акт, а суб'єктивний зміст правоутворення (той, що залежить від суб'єктів та формується шляхом прийняття актів, які в подальшому мають загальне поширення) характеризує процес формування права у державах англо-саксонської правової сім'ї. Саме співвідношення об'єктивного і суб'єктивного змісту правоутворення є вирішальним в процесі формування права і виконує гарантуюче значення по відношенню до подальшої реалізації права [15, с. 171-175]. На специфіці взаємодії суб'єктивних і об'єктивних факторів при формування права, що визначають весь процес правоутворення та характеризує його зміст, акцентував увагу і О. В. Васильєв, визначаючи залежність якості нормативно-правової бази від співвідношення рівня впливу на правоутворення суб'єктивних і об'єктивних факторів, що в свою чергу обумовлюють перехідний етап життєдіяльності суспільства [16, с. 4].

Досліджуючи процесуальність правотворчості, що є окремим складовим елементом правоутворення, вченими зазначається, що воно являє собою систему

взаємозалежних процедур (стадій) при ухваленні, зміні як законів, так і підзаконних актів. Стадії правотворчого процесу, у свою чергу, можуть бути розбиті на ряд етапів. Правотворча діяльність – форма діяльності компетентних органів держави зі встановлення, зміни або скасування правових норм. Ця діяльність охоплює підготовку проектів нормативних юридичних актів, їх прийняття та видання [17, с. 444]. К. В. Николина, визначає процесуальність правотворчості через розуміння поняття «процедура правотворчості», яке можливо визначити як особливу послідовність юридично значимих дій суб'єктів правотворчості, що націлені на розробку, обговорення, прийняття та введення в дію форм (джерел) права [18, с. 146].

Підбиваючи підсумки, можливо зазначити про те, що інститут правоутворення має складний сутнісний характер. За сучасних умов розбудови державності та правової системи в Україні інститут правоутворення потребує посиленої уваги зі сторони науковців, що має бути націлена на вироблення цілісної науково обґрунтованої концепції правоутворення. На сьогодні в юридичній літературі гостро відчувається дефіцит наукових досліджень проблематики сутності, змісту та значення правоутворення, що створює передумови хаотичності і непослідовності в практичній сфері створення правових норм, в тому числі і в контексті процесуальності правоутворення. Зазначена проблематика є досить актуальною для України на сьогодні, оскільки модернізація вітчизняних державно-правових інституцій потребує адекватного (сучасного) та ефективного правового регулювання, що забезпечується, перш за все, за допомогою досконалого механізму правотворення.

Використані джерела:

1. Шестопалова Л. Теорія держави і права: навч. посіб. / Л. Шестопалова. – К.: Паливода А.В., 2012. – 256 с.

2. Нерсесянц В. С. Право и закон // Проблемы теории государства и права: учебник / В. М. Сырых. – М.: Эксмо, 2008. – 528 с.: CD – (Российское юридическое образование).

3. Научные основы советского правотворчества / О. А. Гаврилов, Н. П. Колдаева, А. С. Пиголкин, С. В. Поленина, и др.; Отв. ред.: Р. О. Халфина. – М.: Наука, 1981. – 317 с.

4. Правотворчество в СССР / А. В. Мицкевич, А. С. Пиголкин, С. А. Пяткина, А. А. Тилле, и др.; Под ред. А. В. Мицкевич. – М.: Юрид. лит., 1974. – 319 с.

5. Правовая система социализма: понятие, структура, социальные связи. В 2-х кн. / Отв. ред. А. М. Васильев. - М.: Юрид. лит., 1986. – кн. 1. – 368 с.

6. Лукьянова Е. Г. Некоторые проблемы правотворчества в современной России / Е. Г. Лук'янова // Правоведение. – 2007. – № 6. – С. 159-165.

© Дідич Т.О.

7. Мухтарова А. К. Правотворчество в социалистическом обществе. Содержание и оформление: Автореф. дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ин-т философии и права АН КазССР. – Алма-Ата, 1978. – 18 с.

8. Дрейшев Б. В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 175 с.

9. Степанян В. В. Теоретические проблемы правообразования в социалистическом обществе. – Ереван: Изд-во Армянской АН, 1986. – 176 с.

10. Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под общ. ред. д.ю.н., проф. В. С. Нерсесянца. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА*М, 1999. – 704 с.

11. Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2002. – 475 с.

12. Юридична енциклопедія: в 6т. / Ред.кол.: Ю. С. Шемшученко (голова ред.кол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2003. – Т 5. – С. 51.

13. Міжнародна поліцейська енциклопедія. У 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. І. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – Т. 1. – С. 860.

14. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2002. – 349 с.

15. Васильев А.В. Правотворчество в советском обществе: Автореф. дисс.... канд. юрид. наук: 12.710 / ВНИИСЗ. – М., 1972. – 19 с.

16. Скакун О.Ф. Теория государства и права / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум; Ун-т внутр.дел, 2000. – 704 с.

17. Лихолат І. П. Раціональне та позараціональне в праві (на матеріалах законотворчості): дис.... канд. юрид. наук: 12.00.12 / І. П. Лихолат. – К., 2001. – 208 с.

18. Николина К. В. Юридична процедура: поняття, ознаки, види, місце в системі правових категорій: Дис. … канд.. юрид. наук: 12.00.01 / К. В. Николина. – К., 2011. – 215 с.

У статті проаналізовано особливості методології дослідження правоутворення як теоретико-правового явища. Визначено особливості процесуальності правоутворення як його самостійної характеристики. Розкрито зміст процесу правоутворення.

***Ключові слова**: правотворчість, правоутворення, формування права, правотворча діяльність.*

© Дідич Т.О.

В статье проанализированы особенности методологии исследования правообразования как теоретико-правового явления. Определены особенности процессуальности правообразования как его самостоятельной характеристики. Раскрыто содержание процесса правообразования.

Ключевые слова: *правотворчество, правообразование, формирование права, правотворческая деятельность.*

In the article analyzes the features of research methodology of lawmaking as theoretical and legal phenomenon. The features of procedural lawmaking his individual characteristics. The content lawmaking process.

Keywords: *law-making, formation law, law-making activities.*

© Дідич Т.О.